

Bojan Munjin

Hamlet – čovjek izvan ovoga svijeta

Kako nakon 400 godina igrati Shakespeareova najslavnijeg junaka?

Zadnjih godina na kazališnim scenama u Hrvatskoj, kao i u europskoj okolini, bilo je desetak različitih verzija uprizorenja Shakespeareova komada *Hamlet*. Teza poljskog kazališnog teoretičara Jana Kotta kako je ovaj najslavniji engleski bard „naš suvremenik“, kao da se uvijek iznova pokazuje točnom. Ako tu tezu još malo zaoštrimo pa se prisjetimo rečenice koja već stoljećima lebdi nad europskim kazalištem da „svaka generacija treba svog Hamleta“, onda se prilično jasno približavamo povijesnom elektricitetu jedne drame i njenog glavnog junaka, koji očito daleko više provociraju naš intelekt, savjest i fantaziju, nego bilo koje dramsko štivo, uključujući i stare Grke. Zašto nas Hamlet toliko fascinira, a nije u pitanju ni neustrašivi ratni heroj ni gorljivi politički tribun, kao ni strastveni umjetnik ili sentimentalni ljubavnik?

Bez ambicije da na ovom mjestu objasnimo svu tajnu Hamleta, ono što je bez sumnje jasno jest da lik ovog tangoćutnog mladića aristokratske krvi predstavlja simbol traumatične povijesne sudbine europskog čovjeka uopće. To je sudbina pojedinca uronjenog u bure vremena, nedaće i nepravde, koja je prožeta borbom za etička načela, kao i sumnjama u uspjeh takvih napora. Hamletova je sudbina slučaj čovjeka usred dramatičnih zbivanja metafizičkih razmjera, koji krzma između suviše puno teških pitanja i suviše malo jasnih odluka. To krznanje svakako nije plod kukavičluka, barem ne kod takvih moralnih patriota kao što je Hamlet, nego jest izraz dubokih napora da se elementarno čovječstvo uopće osvoji u sudarima s nedaćama vremena. Kroz vjekove ta se sudbina ocrtala ponekad razborito, a ponekad vijugavo i hirovito.

Zbog ove Hamletove ambivalentnosti, koju svaka suvremenost prepoznaje kao svoju vlastitu sudbinu, engleski

pjesnik, kritičar i filozof, Samuel Taylor Coleridge, u svom slavnom predavanju 1812. godine nazvao je Hamleta „čovjekom s bezbroj duša“, dok je autor kultnog komada *Kralj Ubu*, Alfred Jarry, rekao da je Hamlet životniji od svakog živog prolaznika „zato što je on apstrakcija koja hoda“. Turgenjev je pak sve ljude podijelio na dva tipa: ili si Hamlet ili Don Quijote. Ili si onaj koji sumnja ili onaj koji bezuvjetno vjeruje. Ova je tvrdnja vrlo vjerojatna: kada se raščisti magla stoljeća, u srcu europske misli i egzistencije postoje samo dvije ključne kategorije – *vjera* i *sumnja*. Što se tiče našeg junaka, taj *hamletovski problem* vječne borbe i vječnog pitanja („je li' dičnije za ljudski um sve pračke i strjelice silovite sudbine podnositi ili zgrabiti oružje, oduprijeti se i moru jada kraj učinit?“) koji je Shakespeare tako ingeniozno donio svijetu, Jan Kott u svojoj je čuvenoj knjizi *Shakespeare naš suvremenik* objasnio suprotstavljajući europskog pojedinca (Hamleta) historijskom procesu koji je definirao zloslutnim pojmom *Velikog Mehanizma*. Tu ključnu misao o povijesnom stroju koji kreira sudbinu čovječanstva, Kott je protumačio preko Shakespeareovih likova: „Uvijek je to Rikard, Edvard ili Henrik. Imaju iste titule. Postoji vojvoda od Yorka, vojvoda od Walesa i vojvoda od Clarencea. Netko je hrabar, netko drugi okrutan, još netko treći lukav. Ali drama koja se među njima odigrava je uvijek ista.“ Ako se zadubimo u konkretnost te neprestane povijesne sage, posute krvlju, leševima, sebičnošću, izdajom i željom za moći, dolazimo do mutnog pojma nadnaravnog Zla, do nevidljivog *neprijatelja koji se nije predstavio* i koji iz potaje upravlja našim životima i historijskim zbivanjima. To je bit Kottova beščutnog sustava: nisu u pitanju slijepa sudba, varljiva sreća i čudljivi bogovi, koji su bili karakteristični za svijet

W. Shakespeare, *Hamlet*, ZKM, 2014.

Zašto nas Hamlet toliko fascinira, a nije u pitanju ni neustrašivi ratni heroj ni gorljivi politički tribun, kao ni strastveni umjetnik ili sentimentalni ljubavnik?

Antike, nego se radi o dramaturškom lajtmotivu ključnom od Srednjeg vijeka do danas – o borbi Dobra i Zla. U toj borbi, na onoj mračnijoj strani uvijek je bila spremna aktivna sila, koja stoji iza svih intimnih, društvenih i političkih trauma, iza bračnih lovova, socijalnih kriza i ratova, koja radi isključivo na tome da čovjeku pomrsi račune. Bratoubojstvo Hamletova oca ili Jagova spletka koja će uništiti velebnu ljubav Othella i Dezdemone i odvesti ih u smrt, idealni su šekspirovski primjeri za seriju ovakvih prepada iza kojih viri taj metafizički repić zla. Protiv takvog protivnika Hamlet uvijek iznova ustaje suprotstavljajući mu (osim mača) ono što ima: dobrotu, poštenje i respekt prema istini i pravdi. Ako sada preskočimo čitava stoljeća i ponovo se vratimo u sadašnjost, onda to pitanje – što da

uradi Hamlet kada je Zlo i dalje tu – pokušavaju suvremena kazališta objasniti s nesmanjenim žarom. U nekim vremenima, Hamlet se borio protiv korupcije i samovoljne vlasti, u istočnoj Europi ustajao je protiv tiranije komunizma, u SAD-u je bio predstavljen i kao crnac u borbi protiv rasne diskriminacije, a u novije vrijeme u Europi Hamlet je bio mirotvorac i borac za ljudska prava.

Unutar zadnjih desetak godina u tri kazališna središta na ovim prostorima, na Brijunima, u Sarajevu i u Beogradu, bile su odigrane tri uglavnom klasične verzije *Hamleta* s promjenjivom srećom (sarajevski *Hamlet*, u režiji Harisa Pašovića bio je smješten čak na dvor sultana), a kasnije je bilo još nekoliko izvedbi različitog tonaliteta, poetskog rukopisa i medijskog uspjeha. Sjećamo se, na primjer, suvremeno politički angažiranog *Hamleta* u režiji Thomasa Ostermeiera, zatim ne baš najboljeg *Hamleta* na Dubrovačkim ljetnim igrama u režiji Ivice Kunčevića, pa nera-

Ono što je važno jest da je Hamlet simbol moralnih pitanja koje sebi postavljamo praktički svakoga jutra kada krećemo u novi dan; *biti ili ne biti*, ili jesmo ili nismo i zato je Hamlet uvijek tu, u nama, s nama i svugdje oko nas.

W. Shakespeare, *Hamlet*, Jugoslovensko dramsko pozorište, 2016.

zumljivog *Hamleta* ukrajinskog redatelja Andrija Zholdaka, stanovitog *Hamleta u Palestini*, *Hamleta* renomiranog Luka Percevala, sve do *Hamleta* koji je bio žena, ali ta je žena (zbog stjecanja moći) odlučila živjeti kao muškarac... Ono što je važno jest da je Hamlet simbol moralnih pitanja koje sebi postavljamo praktički svakoga jutra kada krećemo u novi dan; biti ili ne biti, ili jesmo ili nismo i zato

je Hamlet uvijek tu, u nama, s nama i svugdje oko nas. Što se tiče tih suvremenih uprizorenja, ovaj komad rastao se od dosadne klasike do *Hamleta u trapericama*, pri čemu je često na vidjelo izlazio ključni sindrom modernog doba: nemoć da se zadobije svijest o pravom neprijatelju današnjice, kao i o valjanim motivima za borbu protiv njega.

Drugim riječima: s kime se danas može poistovjetiti ubojica Hamletova oca i kakve su šanse da današnji Hamlet potegne mač na Zlo ovoga vremena? U mutno doba kao što je ovo naše, s nejasnim rubovima, zavodljivim atrakcijama, bljedunjavim sjenkama, katalizmičkim opasnostima i mračnim slutnjama da iza najboljih maski digitalne civilizacije postoji neki – suvremeno rečeno – *Matrix*, koji povlači konce naše sudbine, pitanje je kako se tako nejasnom i tako moćnom neprijatelju suprotstaviti. Hamletovo *biti ili ne biti* danas se na ovim i na europskim prostorima pretvorilo u prizemno ali zastrašujuće pitanje kako tek preživjeti, kada je naša sudbina u vlasti banaka, tajkuna i nezaobilazne političke kaste koja je uvijek na vlasti. U toj pustinji današnje nemoći ipak polako i sve više izranja jedan poziv kojeg možda i nismo do kraja svjesni: umjesto što bismo vanjskom silom; mačem, ratom i nasiljem zbacili tirane (kao što je to do sada činio Hamlet), nakon čega će se uspostaviti novi tirani, probajmo razmislimo o nekoj vrsti *unutarnje* preobrazbe koja će Dobru dati trajniju šansu u borbi sa Zlim.

U tom smislu, dva suvremena uprizorenja *Hamleta* – jedan u režiji Olivera Frlićića, a drugi Aleksandra Popovskog – jasno govore o vremenu u kojem, s jedne strane, gotovo da je iščeznuo motiv da se dalje uopće borimo, ali s druge strane te predstave naslućuju i potencijalne mogućnosti takve preobrazbe pojedinca u otporu prema grubostima vanjskoga svijeta. O Frlićićevu *Hamletu* u produkciji zagrebačkog ZKM-a iz 2014. već je puno toga napisano, ali prisjetimo se ključne scene obračuna: u Frlićićevoj verziji Hamlet ne ubije sve oko sebe, nego svi ostali ubiju njega. Hamlet kao usamljena žrtva protiv koje je usmjeren prezir korumpirane većine, dobro odgovara intonaciji današnjeg vremena: digneš li glavu teško da će ti se netko pridružiti i na kraju će te progutati velika hobotnica sustava i ljudske indiferentnosti. Ali je li lič Hamleta do smrti jedini zaključak ove predstave? Budimo pažljivi: ovakav Hamlet ne uspostavlja istinu i pravdu mačem, on tu istinu *svjedoči* svojim držanjem i nepristajanjem na laž i praktički pušta da ga ubiju. Ili kako kaže Krešimir Mikić koji u ovoj predstavi tumači lik Hamleta: „Kada bih uzео mač, ja bih bio isti kao i moji ubojice. Zato odustajem od borbe.“ Čini se ipak da je vrijedno da razmislimo o mogućnostima takvog glavnog junaka koji – želeći očuvati vri-

jednosti Dobra – spreman je pasti kao žrtva djelovanja Zloga? Ovo je pitanje važno osobito danas kada se često više ni ne sjećamo da su neke prave vrijednosti uopće nekad i postojale, a ako ih se i maglovito sjećamo, one nam se one čine – dosadnim i staromodnim. Na tragu takvih simptoma vremena Aleksandar Popovski je u jesen 2016. u Jugoslovenskom dramskom pozorištu u Beogradu uprizorio svoje viđenje *Hamleta*, kojeg smo u siječnju 2017. mogli vidjeti i na gostovanju u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu. Ovaj Hamlet nije mladi student kojemu je slomljeno srce kada shvati da mu je vlastiti stric mučki ubio oca, nego zreli muškarac kojemu je od pamtiviljeka sve jasno i koji samo još jednom mora proživjeti istu ružnu priču. Zato predstava – dramaturški začudno – započinje na groblju kada se Hamlet budi iz mrtvih i dozna je od grobara da je kralj mrtav, a tako će se predstava i završiti – povratkom glavnog junaka na groblje i zamota-

Kao što govori Krešimir Mikić, koji igra Hamleta u Frlićićevoj predstavi, slično razmišlja i Nebojša Glogovac, koji igra naslovnu ulogu u *Hamletu* Aleksandra Popovskog: „Naš Hamlet nije čovjek osvete, nego čovjek s umjetničkom dušom.“

vanjem pod pokrivač univerzuma. Što se, međutim, događa u samoj priči o Hamletu ili crnohumorno rečeno – između groblja i groblja? U verziji Aleksandra Popovskog, Hamlet će tri puta pokušati ubiti ubojicu svoga oca, ali na kraju će od toga s gnušanjem odustati. Kao što govori Krešimir Mikić, koji igra Hamleta u Frlićićevoj predstavi, slično razmišlja i Nebojša Glogovac, koji igra naslovnu ulogu u *Hamletu* Aleksandra Popovskog: „Naš Hamlet nije čovjek osvete, nego čovjek s umjetničkom dušom.“ Znajući da je sve besmisleno, Hamlet ovoga doba želi biti – kolikogod to bilo suprotno uobičajenom shvaćanju namirenja pravde – iznad opačina ovoga svijeta. Hamlet optužuje, ali ne djeluje: u ovoj predstavi on ne puca u Klaudija i dvorskog kamarilu, nego puca tek simbolično – u publiku. Zašto to čini? On zna da će sve ponovno biti isto kao i prije,

ali između ostaloga i zato što nitko (u publici) nema jasnu svijest o sebi i drugima, niti volju da sa sobom i svijetom nešto učini. Važno je pritom da je u ovoj predstavi kralj Klaudije duplo mlađi od vlastitog sinovca i da po sceni paradira u strukiranom Bossovu odijelu, čime se željelo pokazati da će suvremenoj civilizaciji presuditi ovi mladi menadžeri puni ambicija i testosterona, lišeni nepotrebne kulture, dosadnog morala i patetične sućuti.

Ili kako vlastito viđenje suvremenosti opisuje redatelj predstave Aleksandar Popovski: „Ne mogu postavljati predstavu o nekom nevinom mladiću koji prvi put doživljava izdaju, ubistvo i nepravdu. Mi smo bili Hamleti '91. godine, pa '97., pa 2000. godine. Ono što nama danas nedostaje je jedna velika nova ideja.“ Modernom Hamletu ipak preostaje daleko više od puke pasivnosti. Ove predstave pokazuju da Hamlet ima nevjerojatnu hrabrost baciti u lice optužbu korumpiranoj većini (Popovski) ili ponuditi svoju *ljudsku izuzetnost* (Frlijić) kao žrtvu banalnog društva i vremena. Zato u obje izvedbe nema eksplicitnog ubojstva tiranina i njegovih prtrona, a Hamlet ili sam odlazi u grob ili biva smravljen mržnjom gomile.

U beogradskoj predstavi nema ni mišolovke, ni Ofelijina brata Laerta, nema Hamletova prijatelja Horacija, ni Fortinbrasa koji nakon završnog pokolja donosi slobodu – sve to nije važno, jer Hamlet se odlučio za optužbu, duhoviti odmak i moralnu superiornost, ali ne za osvetu. Hamletova *nova pasivnost*, koju vidimo u ovim predstavama, naznaka je nedjelovanja sasvim novoga tipa i sa ovim otkrićem dolazimo i na veliku raskrnicu vremena, pod ruku sa samim Shakespeareom: veliki pisac u obrani je čovjštva Hamletu ipak dao mač, a ne mirotvorstvo. Upi-tajmo se danas: zar planiranje svake revolucije, državnog udara, političkog atentata ili ratnog pohoda ne započinje velikim riječima, a završava masovnim strijeljanjima neprijatelja i punim tamnicama? Kako danas, slijedeći Shakespeareovu priču, možemo nakon Hamletove smrti vjerovati novom vladaru Fortinbrasu koji saziva „sve plemene ljude“, da se kraljevstvo opet postavi na noge, kada se ta plemenitost već toliko puta izjalovila? Zato u *Hamletu* Frlijića i Popovskog, tog vjesnika boljeg vremena – nema. Frlijićev *Hamlet* u ideju osvete ne vjeruje, dok Popovski čitavom dramaturgijom predstave pokazuje da smo praznu priču o 'boljem sutra' već puno puta gledali i da je

to zatvoreni krug bez pravog rješenja. Kakve asocijacije o mogućem izlazu iz ljudske tragedije, makar maglovito, nude ove dvije predstave u kojima *Hamlet ne djeluje?*

Prva asocijacija tiče se čuvenog eseja *Mit o Sifizu* Alberta Camusa. Suočen s istim problemom prisutnosti *Velikog Mehanizma* koji taj Sizifov kamen stalno vraća na dno, Camus kaže kako je u tom *apsurdnom djelovanju* jedino istinski vrijedan – ljudski napor. Kada toga motiva ne bi bilo, sve drugo bilo bi besmisleno i ljudski život konzekventno bi vodio u samoubojstvo. Taj *napor* je dakle shvaćen kao duboko i posvećeno ljudsko djelovanje... bez obzira na to što *neznani mehanizam* taj kamen stalno vraća na dno – da se *napor čovječnosti* uvijek održi živim.

Druga asocijacija tiče se već spomenute unutarnje preobrazbe, na koju je ukazivao Dostojevski. On je u nju toliko vjerovao da je napisao roman o čovjeku koji je bio toliko *apsurdno* dobar da je od svoje okoline dobio naziv *Idiot*. Dostojevski je ovaj roman pisao s kapitalnom idejom da će nasuprot sveopće ružnoće društva i poniženja pojedinca „ljepota spasiti svijet“. To je bilo krajnje neuvjerljivo i prije dvjesto godina, a danas, u eri jeftinih spektakla i uznemirujućih strahota, razumljivo je da svaka ideja ljepote ulazi u kategoriju krajnje apsurdnog. Mi pak živimo čvrsto ukorijenjeni u realnosti: svjedoci smo da se društvo blagostanja ruši pred našim očima, da ideali poštenja više ne funkcioniraju i da kralj Klaudije u Bossovu odijelu caruje na sve strane. Nešto je također svima unaprijed jasno: oni koji bi danas željeli promijeniti postojeći (nepravedni) sistem vladanja, mogu to učiniti jedino uz puno mrtvih i more krvi. Što da onda učini Hamlet? Taj Hamlet Frlijića i Popovskog ponaša se upravo tako – *apsurdno* čuvajući ideju ljepote u moru ljudskog obezličjenja, čak i po cijenu pasivnosti ili vlastite žrtve. Ono što je važno jest da ta *dugačija* ideja Hamletova nedjelovanja – koju smo vidjeli u ovim predstavama – po svemu je protivna izvornoj Shakespeareovoj priči, ali i dominantnoj europskoj tradiciji uzvraćanja udarca. Za takvu mirotvornu ideju oduvijek je bio spreman vrlo mali broj ljudi; onih koji su najčešće bili izrugivani i prezirani od ratoborne većine. To su bili oni koji su se odlučivali na strpljivi, sitni i naporni rad vlastite transformacije, a ne na tek izvanjske promjene, odnosno, moderno rečeno – na reforme, društvene rezove ili šok-terapije – na koje nas je naučila već poznata društvena

W. Shakespeare, *Hamlet*, Jugoslovensko dramsko pozorište, 2016.

tradicijski. Istinska ljudska transformacija jest taj *pregled prema gore* i ta potpuna promjena koja pogađa centralnu ljudsku os o kojoj je govorio redatelj Zlatko Sviben kada je prije par godina režirao predstavu *Zločin i kazna* u Dramskom kazalištu *Gavella*. Nije dovoljno da Raskoljnikov (koji usput rečeno nije ništa manje etičan nego Hamlet) ode na robiju u Sibir, nego da prizna vlastito nasilje (ubojstvo stare lihvarke, koje nije manje motivirano pravdom nego ubojstvo vlastitog strica) kao početak potpune transformacije u osviještenost onoga što je dobro, a što ne i kako djelovati u svijetu koji je sve samo ne savršen.

Za takva Frlijićeva *Hamleta* nije bilo dovoljno razumijevanja: govoreno je da to *nije pravi Hamlet*, jer nema završnog čina osvete s puno mrtvih i jer su mnogi prizori i likovi sublimirani, dok je čitav dvor u Elsinoru sveden na „jedan kuhinjski stol“, za kojim Klaudijevi podanici neprestano glodu ostatke hrane.

Glavni prigovor *Hamletu* Aleksandra Popovskog jest da je to „koncept, a ne priča o Hamletu“, ali ovako krupna civilizacijska saga kao što je Hamlet uopće i nije moguća bez uvjerljivog idejnog koncepta i bez pravog pokretačkog

motiva. Ta velika ideja koja izranja iz ovih predstava zvala bi se – trpljenje i okretanje drugog obraza. To je ona ideja „podnošenja šiba života“ bez osvete i uzimanja mača u ruke, koju suvremena civilizacija najmanje želi čuti. To bi mogla biti – bez svake pretencioznosti – ideja nekog novog vremena, naročito zato što je ovo naše, više nego bilo koje drugo, suočeno s kataklizmičkim opasnostima i perspektivama sveopćeg uništenja. To je ideja subverzivnog mirotvorstva i duhovne ilegale koja se na način poniženja i vlastite poruge suprotstavlja sveprisutnom *Velikom Mehanizmu*. Bilo bi to erozivno djelovanje dobrote, koja preko dobrovoljnog žrtvovanja, rada za druge i ljubavi od čovjeka do čovjeka, sporim kasom i apsurdnom vjerom Don Quijotea, nagrizu tu babilonsku kulu ljudskog egoizma, loših namjera i života bez sućuti. Jesu li Frlijić i Popovski, režirajući svatko svoga *Hamleta*, zaista u svoj intelektualni fokus stavili *mirotvorstvo* kao rješenje za ovu dolinu suza u kojoj živimo? To ne možemo sa sigurnošću tvrditi, ali je sasvim izvjesno da su oni s ovakvim Hamletom, koji *nije* sa ovoga svijeta, takvo osjećanje vremena upravo najavili.